
MÁTÉ ÁGNES**AZ OLASZOSSÁG VÁDJA ÉS MIZOGÍNIA: BÁTHORY
GRISELDIS SZEREPÖRÖKSÉGE A MAGYAR–LENGYEL–OLASZ
KAPCSOLATOK TÜKRÉBEN¹***MTA Könyvtár és Információs Központ***Összefoglalás**

A dolgozat Báthory Griseldis lengyel királyi hercegnővé lett erdélyi nemesasszony élettörténete kapcsán a korábbi olasz eredetű magyar királynék, Aragóniai Beatrix és Jagelló Izabella alakjai köré csoportosítható negatív sztereotípiákról ad áttekintést. A dolgozat kései megjelenése okán egy korábbi kutatási fázis elméleteit is tartalmazza, de a Báthory Griseldisre vonatkozó állítások tekintetében a szerzőnek a 2025 novemberében megjelent, Báthory Griseldis (1569–1590), A majdnem lengyel királyné című monográfiája tekintendő mérvadónak.

Abstract

The essay gives an overview of gender and national stereotypes present in the public image of Griseldis Báthory (1569-1590), niece of Polish King István Báthory and wife to gran chancellor of Poland, Jan Zamoyski. Due to its late publication, some of the statements of this essay are overruled by the monograph of the same author, published in the autumn of 2025. The monograph, bearing the title Báthory Griseldis (1569-1590), A majdnem lengyel királyné contains a nine-pages-long summary in English, discussing the most important discoveries of the volume. The author suggests the foreign reader to consult that English summary until the publication of the monograph in foreign languages.

Kulcsszavak nemi és nemzeti sztereotípiák, szerepelvárások, Aragóniai Beatrix, Jagelló Izabella, Giorgio Biandrata

Keywords: Gender stereotypes, national stereotypes, societal expectations, Beatrix of Aragon, Isabella Jagiellon, Giorgio Biandrata

¹ A dolgozat a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

A modern pszichológia egyre többet foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy milyen módon befolyásolja saját férfi és női szerepfelfogásunkat és életünk meghatározó döntéseit, hogy milyen családi és társadalmi mintákat láttunk szüleinktől, nagyszüleinktől, és hogy milyen elvárásokat közvetít felénk az iskola mint a társadalmisítás közege. Az utóbbi évek könyvsikere Orvos-Tóth Noémi klinikai szakpszichológus *Örökölt sors* című munkája, amely e tanulmány címének is az egyik ihlető forrása. A huszadik században lezajlott, a korábbiaknál sokkal gyorsabb társadalmi változások, a két világháború következtében a női munkavállalás, az általános választójog bevezetése Európában, majd a szexuális forradalom és a feminizmus több hulláma ráirányították a figyelmet a női szerepelvárások létezésére, illetve kritika tárgyává tették azokat. A modernitás forrásellátottságában ezek vizsgálata jóval könnyebb feladat, hiszen nagy számban állnak rendelkezésre a nőktől maguktól származó, autobiografikus dokumentumok is. A régiségben e szerepelvárások feltárására mozaikszerűbben összerakható források állnak rendelkezésünkre, és ezek jellemzően nem maguktól az egykori asszonyoktól származnak. Ezenfelül a magyar kutatásban még nem talált támogatásra olyan egységes szemléletű kutatási program sem, amely akár csak a magyar királynék és kiemelkedő jelentőségű arisztokrata asszonyok életéhez kötődő, tervszerű forrásfeltárást elvégezte volna.

Az Egerben 2022 őszén megtartott nőtörténelmi konferencián, amelynek anyagát a jelen kötet tartalmazza, mégis azt a következtetést tudtuk levonni a kollégákkal, hogy a dolgokat érdemes apró lépésekkel kezdenünk, néhány kutató munkájával egy-egy nőalak élettörténetét feltárni és eredményeinket a hasonlóságok és különbségek kimutatása érdekében összevetni. A munkát én is kicsiben kezdtem tehát. Amikor több elutasított pályázat után bebizonyosodott, hogy Jagelló Izabella királyné életének részletes feltárására sem emberi, sem anyagi erőforrásaink nem lesznek biztosítottak, és Oborni Terézzel megszerveztük a 2019-es Izabella-élmékkonferenciát, majd anyagát a következő évben kiadtuk,² egy jóval kisebb léptékű projektre tértem át.

Báthory (Krisztina) Griseldis (1569–1590) azért tűnt számomra jó tesztalany-nak, mert személye a viszonylag frissen kialakult Erdélyi Fejedelemséget és a Jagellók alatt megerősödött Lengyel Királyságot volt hivatva összekötni, amelyekben érdekesen keveredett az itáliai eredetű, kezdetben elsősorban kulturális, majd kifejezetten felekezeti mozgalmak hatása a saját tradíciók védelmével. Meglátásom szerint a Griseldis felé támasztott legfontosabb szerepelvárás az lett volna, hogy a királyi hercegnő rangjára emelkedve lengyel királyné választott

² Máté, Ágnes – Oborni, Teréz (eds.) 2020: *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559)*. Studies. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.

nagybátyja, Báthory István (ur. 1575–1586) dinasztikus terveinek eszköze legyen. Az elképzelés szerint Griseldisen keresztül az erdélyi Báthory-ház „beoltotta volna” a majdan megválasztandó lengyel királyokat saját vérével, vagyis az ő és Jan Zamoyski kancellár gyermekei pótolták volna azt az örökoshiányt, amelyet Báthory István lengyel király feleségének, Jagelló Anna királynénak már a házasságkötésükkor is terméketlen kora előidézett. A tervhez Báthory vehette a példát a Szapolyai-családtól is: jó hatvan évvel korábban, 1512-ben I. Zsigmond lengyel király, aki azelőtt éveket töltött bátyja, II. Ulászló magyarországi udvarában, Szapolyai Borbálát vette feleségül. Abból a házasságból két leány született, akik közül a felnőttkort elért idősebbet, Hedviget a brandenburgi örgrófhhoz adták feleségül 1535-ben. A magyar királyok közül utoljára éppen II. Ulászlónak volt leánygyermek, de Anna királyi hercegnőt a Habsburg–Jagelló házassági szerződés keretében tulajdonképpen gyermekkorától majdani családja körében, az innsbrucki királynéi udvarban nevelték, tehát valószínűleg nem érthették kifejezetten „magyar” nevelési hatások. Őt megelőzően pedig csaknem két évszázaddal korábban, az Árpád-kor végén éltek olyan magyar királyi hercegnők, akiket külföldre férjhez lehetett adni. Ilyen értelemben tehát Báthory Krisztina-Griseldis királyi hercegnői státusa olyasmi volt, amire nagyjából hetven évvel korábban volt utoljára példa a magyar történelemben.

Báthory Griseldis azonban nem sokkal királyi nagybátyja után, gyermektelenül hunyt el, így a rá osztott szerepet nem volt módja eljátszani. A Báthory–Zamoyski dinasztia alapítására irányuló eredeti terv elvi kivitelezhetőségét azonban mutatja, hogy Zamoyski kancellárnak a negyedik feleségétől született egyetlen fia, Tomasz (1594–1638), mégis csak egy későbbi lengyel király, Michał Korybut Wiśniowiecki (1640–1673) nagyapja lett. Ha Tomaszt történetesen Griseldis szüli Jan Zamoyskinak, akkor egy Báthory leány lett volna egy lengyel király dédnagymamája. A terv jó volt, de mint már annyiszor a Magyar Királyság „vegyesházi” uralkodóinak időszakában, az aktorok idő előtt elhunytak.

Biandrata

Az utóbbi években sokat gondolkodtam a Báthory Griseldis személyét körülvevő kulturális közegeken, a különböző nyelvek, szerepelvárások és felekezeti preferenciák egymásra hatásán, illetve összeütközésén. A kiindulópontom mindig Szamosközy István elhíresült kiszólása volt, amelyben igen éles hangon bírálta azt a tényt, hogy Báthory Kristóf leányának megváltoztatták a keresztnévét.

„Griseldis Bátori Kristóf leánya. Az Bátori Kristóf leányát, kit azután az lengyel cancellariusnak házasa István király, először Christinanak keresztelték volt és az

volt sok ideig neve. De ez szép nevet nem szeretvén, azután Blandrata formálásból Griseldisnek neveztetett volt, mely az magyar nevek között igen szokatlan és hallatlan. Így ilyen embernek mint Bátori Kristóf és az felesége, egy olasztúl így meghatták ecczersmind csufoltatni magokat mind gyermekekkel egyetembe. Mert az Christina százszor szebb név, mely az Christustól neveztetett, hogy nem mint az Griseldis, mely szóban azt sem tudja honnét jű s hova megyen az eredeti. Talám az Chrysa névtűl vötték, ki az komédiában egy kurvának neve, avagy az Briseis névtűl formálta Blandrata, ki Achilles kurvája volt Homérusnál.”³

A fenti idézetből kiindulva egy angol nyelvű tanulmányomban elemeztem,⁴ hogy Griseldis házasságkötésekor hogyan került konfliktusba katolikus nagybátyja és férje, István lengyel király és Jan Zamoyski elvárásaival, akik magától értetődőnek vették (sőt a pápai legátusnak is ígéretet tettek rá!), hogy a protestáns leány katolikus hitre tér majd új hazájában. Griseldist hitbéli kitartásában valószínűleg az édesanyja, Bocskai Erzsébet, illetve a nagymamája, Sulyok Krisztina példája erősítette meg, s végül is csak nevet változtatott, de lelki meggyőződését nem tudták befolyásolni új környezetében. Abban a dolgozatban tehát azt vizsgáltam, hogy a Krisztinából Griseldisszé változott leány milyen kihívásokkal találta szemben magát, amikor egy nagyívű dinasztikus terv része lett. Az alábbiakban pedig jóval a Griseldis születése előtti magyar királynék életére tekintek vissza, és azt vázolom fel, hogy Szamosközy epés megjegyzése, amelynek mérgé kifejezetten az olasz orvos, Giorgio Biandrata ellen irányult, milyen létező előítéletekből táplálkozhatott.

A Giorgio Biandrata életéről tudható adatokat legutóbb Balázs Mihály foglalta össze.⁵ Abból az esszéből kiderül, hogy az erdélyi emlékezetben Biandrata alakjához számos negatív dolog tapadt, amelyek közül három „fő bűn” emelhető ki. Az egyik Biandratának a Dávid Ferenc halálra ítélésében játszott kétes szerepe, a másik az ifjú fejedelem, János Zsigmond őszinte kötődése az orvos személyéhez filozófiai gondolkodásuk és nőtlen életformájuk hasonlósága okán, a harmadik pedig a fejedelem édesanyjának és nagyanyjának, Jagelló Izabella és Bona Sforza királynéknak tett szolgálatai „erkölcstelen életformájuk” fenntartásában. Biandrata egy ma példányból nem ismert nőgyógyászati szakmunka szerzőjeként vált annak idején Bona királyné udvari orvosává, és a híradások szerint később

³ Szamosközy István történeti maradványai: 1566–1603, IV. Vegyes feljegyzések. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala Pest, 1876–1880. 9.

⁴ *Máté Ágnes*: Griseldis Báthory, the Disobedient Bride or the Unsuccessful Taming of a Heretic Shrew. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* (LXV). 2021. 191–215.

⁵ *Balázs Mihály*: Giorgio Biandrata (1516–1588) – A Physician between Politics and Theology in Early Modern East Central Europe. In: Máté Ágnes – Oborni Teréz (eds.): *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559)*. *Studies*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2020. 277–303.

Izabella királyné életét is megkönnyítette kettő vagy négy abortusz elvégzésével,⁶ amelyek közül az utolsó 1559-ben az akkor negyvenéves királyné életébe is került.

Ahogy egy korábbi tanulmányomban már összefoglaltam,⁷ Bona Sforza és Jagelló Izabella vígözvegységének híre teret kapott a minden pletykát összegyűjtő Forgách Ferenc feljegyzéseiben is.⁸ A történetíró Forgách Izabella királyné minden jellemhibáját olasz anyja örökségének tekintette, különösen hangsúlyozva a kielégíthetetlen szexuális étvágyat, amely a háromszor nősült és mégis gyermektelen maradt Zsigmond Ágost lengyel királyt, Izabella öccsét is jellemezte. Ezekben a beszámolóknak az olasz származásnak mint olyannak merőben negatív a megítélése. Semmiképpen sem jelenthetett tehát jót az erdélyi közegben, hogy – Szamosközy állítása szerint legalábbis – Báthory Kristóf erdélyi vajda őrá hallgatott, amikor a leányának új nevet adott. Mint fent idézett tanulmányomban bemutattam, a névváltoztatásra valójában leghamarabb akkor kerülhetett sor, amikor Krisztina-Griseldis elindították Lengyelországba a kiválasztottjához, de addigra Kristóf vajda már a sírban pihent.⁹

A „kurva-királynék” szerepöröksége

Szamosközynek az az állítása tehát, hogy Biandratának köze volt Báthory Krisztina névváltoztatáshoz, olasz nemzetiségük révén mintegy kulturális örökségként ráhárították a Jagelló Izabella és Bona Sforza alakja körül sűrűsödő fekete legendát is. Ha a Griseldis nevet egy olasz valami „kurvárul vötte”, akkor a névvel

⁶ Furcsa módon a királyné abortuszainak száma növekszik a szakirodalomban. Veress Endre még csak két abortuszról írt, de Horn Ildikó lexikonszócikkében már négyet említ: 'Jagelló Izabella' szócikk.

⁷ *Máté Ágnes*: Szent Istvántól Báthory Istvánig: Grizelda története saluzzói, lengyel és magyar mellékalakokkal. Irodalomtörténeti Közlemények (121)1. 3–22. 2017. 19–20.

⁸ Mayer Fidél – Toldy Ferenc (szerk.): Ghymeszi Forgách Ferenc nagyváradi püspök magyar históriája 1540–1572. (Monumenta Hungariae Historica: Scriptorum, 16.) Magyar Tudományos Akadémia, Pest. 1866. 179. „[Bona regina] Liberi porro omnes secundum maternam institutionem imbuti et degeneres prorsus paternarum omnium imitationum, nulla virtute matrem superarunt; nam inter ceteras eximias artes, uti mater atque filia maritos, ita filius uxores pro satietate nunquam habuerunt.” Uo., 187. “Isabella primogenita Sigismundi regis Poloniae ex Bona regina secunda uxore nata est ... sed ab patre nihil praeter vitam, a matre mores, consuetudinem, naturam acceperat. Post triennium quam duxerat Johannes mortuus est. Praeter alios cum Ligenza polono tenerrime convixit.”

⁹ A 2022-ben elhangzott előadás óta 2025 őszén napvilágot látott monográfiámban forrásokra hivatkozva bizonyítottam, hogy a leány névváltoztatása valóban szülei életében következett be, legkorábban 1575-ben már Griseldisként (is) említették a kislányt. A névváltoztatás idejéről és okairól immár a 2025-ös monográfia állításait kell mérvadónak tekinteni. *Máté Ágnes 2025: Báthory Griseldis (1569–1590), A majdnem lengyel királyné.* Kronosz Kiadó, Pécs., 114–130.

és az olaszos kultúrával a kurvaság vádja is öröklődni látszik. Úgy tűnik ugyanis, ahogyan azt az Izabella királyné esküvőjére készült köszöntő szövegek elemzése során már kiemeltem,¹⁰ hogy a királynék örökségként hordozták nemcsak saját születési családjuk (azaz főként férfi felmenőik) dicsőségét, de az előttük járó magyar királynék bűneit is.¹¹ Verancsics Antalnak az esküvői alkalomra készült, kifejezetten a magyar alattvalók szempontjait érvényesítő köszöntő versében Izabellának címzett, nyílt emlékeztetőt (s talán némi fenyegetést) is olvashatunk a korábbi két, elég szerencsétlenül járt magyar királyné, Habsburg Mária és Aragóniai Beatrix sorsára vonatkozóan.¹² Szegről-végről persze mindkét előző magyar királyné rokona is volt Izabellának, hiszen az európai uralkodódinasztiák sokszoros szálakkal kötődtek egymáshoz. Izabella édesanyja, Bona királyné Sforza származása révén unokahúga volt Habsburg Mária mostohaanyjának, Bianca Maria Sforza császárnénak. Aragóniai Beatrix királyné pedig a testvére volt Izabella dédnagyapjának, II. Aragóniai Alfonz nápolyi királynak, vagyis anyai ágon Beatrix királyné Izabella dédnagynénikéje volt.

Szintén a Szapolyai János és Jagelló Izabella esküvőjére készült epithalamiumok elemzésében tértem ki arra, hogy Aragóniai Beatrix magyarországi népszerűtlensége és „bűneinek” felsorolása Ludovico Tubero munkája révén az európai köztudatba is eljutott.¹³ A Beatrixnak Tuberótól felrótt tulajdonságok a sterilitás, a kielégíthetetlenség és a hatalomvágy voltak. Mint ismeretes, Hunyadi

¹⁰ *Máté Ágnes: A Literary Image of Renaissance Queenship: the Marriage of Isabella Jagiellon.* In: Máté, Ágnes – Oborni, Teréz (eds.): *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559).* Studies. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2020. 43–59. 54–58.

¹¹ A királynék külföldisége okán rájuk osztott bűnbakszerepről jó három évtizede írt már Bak M. János 1997: *Queens as Scapegoats in Medieval Hungary.* In: A. J. Duggan (ed.): *Queens and Queenship in Medieval Europe: Proceedings of a Conference Held at King College London, April 1995.* Boydell Press, Woodbridge, Suffolk – Rochester, 223–243.

¹² „Tibi debita regna / non aliena petis, gentilem sume coronam, / et Maria regnes felicior et Beatrice”. Palotás 2014: 39, skk. 202–204.

¹³ Valentič, Mirko (ed.): *Ludovici Tuberonis Dalmatae Abbatis Commentarii de temporibus suis.* Hrvatski institut za povijest, Zagreb. 2001. 21. „Principes qui Vuladislauum in Hungaria regnare optabant, quamquam Beatricem ne in regno quidem priuatam agere e republica existimarent, nedum reginam esse uolebant – tantum odii siue reginae ipsius, siue regis Matthiae culpa in illam conceptum erat (nam et illa, praeterquam quod sterilis esset, parum benefica habita est, et Hungarorum optimates quemadmodum in Matthiam, ita et in uxorem eius erant animati) – tamen, ac si hac reginae sponsione clandestina eius praeda euoluta patefieret, quo cumulatam argentum, ut sunt Hungari ueluti plerique mortales pecuniae auidi, extraherent, quicquid postulauit, se facturos promiserunt, Italica sane arte, ut Hungari impudenter praedicabant, aduersus Italiam usi. Hungari enim Italicae genti fraudem maxime obicere solent, tametsi antiquis Romanorum moribus nihil minus quam perfidiae obiectio conueniat, quippe apud quos fides semper fuit sanctissime culta, omnibusque mortalium bonis antelata.”

Mátyás királlyal való házasságának utolsó éveiben Beatrix komolyan hitt benne, hogy *iure conjugis* elérheti, hogy férje halála után ő örökölje a magyar trónt.¹⁴ A példát Luxemburgi Zsigmond és Anjou Mária esetéből merítette, hiszen bár Mária volt a törvényes uralkodó, ő átruházta uralkodói jogait a férjére. Egyes művészettörténeti vélemények szerint Beatrixnak ezt az érvét fordították ellene, amikor 1488-ban a Thuróczy-krónika „Maria, rex Hungariae” ábrázolásába az aktuális királyné portréját rejtették el. Beatrix erre egy még régebbi királyné alakját öltötte magára, amikor Jacopo Filippo Foresti *De claris mulieribus* című munkájában olyan módon változtattatta meg ellentétes előjelűre a Gizella királynéről, Szent István feleségéről a magyar krónikás hagyományban bevett képet, hogy az saját majdani sorsát formázza: a királyné férje halála után is országában marad, és szinte anyai jósággal uralkodik a népen. Aragóniai Beatrix esetében tehát tudatos szerepválasztásról van szó: propagandájában két korábbi királyné alakját is magára öltötte annak érdekében, hogy saját trónigényét igazolja. A terve ugyan nem vált be, de Beatrix nem adta fel pozícióit harc nélkül.

Praefectio és nőuralom

Ha még egy lépéssel visszább megyünk, és felidézzük, hogy a nőuralomnak legalább az elvi lehetősége hogyan került be egyáltalán a magyar jogrendbe, akkor ismét itáliai gyökerekre lelünk. Az Árpád-kor végén V. István leányát, Magyarországi Máriát a nápolyi trón örököséhez adták feleségül. Mária magyarországi trónigényéről nem mondott le, hanem azt előbb fiára, majd unokájára örököttette át. Így lett I. Anjou Károly hosszas trónharcok után az Anjou-ház magyar ágának letéteményese. Ő volt az, aki egy magyarországi főúri család igényének eleget téve bevezette a *praefectio*, azaz a leány leszármazottnak jogi értelemben fiú örökössé emelését, amikor 1332-ben Gersei Margitot fiúsította. Ez az eljárás Károly saját családjában is hasznosnak bizonyult, hiszen fiának, I. Nagy Lajos királynak csak leánygyermekai születtek, akik közül kettő érte meg a felnőttkort. Mária apjának a magyar, míg Hedvig a lengyel uralkodói címét örökölhette meg a fiúsítás révén. Tényleges uralmat végül egyikük sem gyakorolt, hiszen mindkettőjüket hamar férjhez adták, hogy a férfiak *iure conjugis* irányítsák a Magyar, illetve a Lengyel Királyságot. Sem Mária, sem Hedvig nem élt ahhoz elég ideig, hogy öröklött jogukat akár csak megpróbálják érvényesíteni: a magyar király-királyné várandósan vadászbalesetben hunyt el, Hedvig lengyel

¹⁴ *Máté Ágnes*: Fabula és história határán. Vándormotívumok és anekdoták magyar történelmi alakokra vonatkozó itáliai elbeszélő forrásokban. Lazi Kiadó, Szeged. 2018. 48–51.

király-királyné pedig első gyermeke születése után gyermekágyi lázban halt meg. Lengyelországban a pogányságból éppen csak kikeresztelkedett Jagello litván fejedelem Hedvig révén lett annak a dinasztiának a megalapítója, amelynek a helyét százhetven évvel később Báthory István saját dinasztiával tervezte átvenni. A kör tehát bizonyos értelemben bezárult: egy magyar királynő jogára alapozott trónra egy lengyel királynak megválasztott magyar nemes ült.

Engedetlenség

Annak tehát, hogy a *per definitionem* külföldi, kiemelten művelt és jog szerint némi saját hatalommal is bíró királynéknak mégis csak bele kellett simulniuk új környezetükbe, és ha ennek valamilyen módon nem tudtak eleget tenni, akkor azt a közösség egyidejűleg vagy utólag megbosszulta rajtuk, nagy hagyománya volt már a 16. század második felére. A korábbinál sokkal formálisabb udvari szokásrend, amelyet Beatrix bevezetett Budára érkezésekor, az, hogy az írástudatlan vénasszony, akit kineveztek a női udvar felügyelőjének, nem tudott mit kezdeni Habsburg Mária számára teljesen idegen, spanyolos-franciás szokásaival, vagy hogy Izabella udvarhölgyeit túl szabadosnak találták Magyarországon, mind csak tünetei voltak annak, hogy hazánkban a királynéi udvar intézménye nagyjából Anjou Mária idejétől fogva a folyamatos megszakítottság állapotában volt, ezért mindig idegen testként jelentkezett a királyi udvaron belül. A Magyar Királyságban mindig számos kifogást lehetett felhozni az idegen királynék ellen, de még az „utolsó nemzeti királyné”, Jagello Izabella idejében sem merült fel a reformációból eredő eltérő felekezetek kérdése mint probléma.

Báthory Krisztina-Griseldis furcsa királyi hercegnői rangra emelkedésének talán a leginkább problematikus eleme lett azonban, hogy őt már anyai ági felmenői protestánsnak nevelték, míg fiútestvérét az apja katolikusnak. Már idézett angol nyelvű tanulmányomban kifejtettem, hogy Báthory Kristóf leányának névváltoztatása a férfi rokonai által tervezett katolikus hitre térésének a szimbóluma lett volna. Olyan nevet kellett felvennie, amely Itáliából származott, és Giovanni Boccaccio, illetve különösen Francesco Petrarca írói megformálásának nyomán az engedelmesség szimbólumává vált. Az olaszos, engedelmes névvel az itáliai Pápai Állam felé Griseldisnek kellett volna kifejeznie, hogy Báthory István mekkora erőfeszítéseket tesz az ellenreformáció ügyéért Lengyelországban. Báthory Griseldis legnagyobb hibája életében végül is az lett, hogy a szerepelvárásnak csak *névtelen* tett eleget: az új keresztnév nem hozta magával a katolikus egyházba való bekeresztelkedés aktusát. Elképzelhetőnek tartom, hogy a Padovában iskolazott Szamosközy epés megjegyzése Biandrata olasz(os)ságába a Baldassare

Castiglione *Udvari emberéből* megismert színlelés kultúráját is belevonta, és Griseldisnek ezt a „félmegettérését” az olaszos színleléssel is kapcsolatba hozta, és ezen az alapon kritikával illette.

Ennek a tanulmánynak a leadása után, 2023 nyarán indulok el egy lengyelországi kutatóútra, hogy a Varsói Főlevéltár Zamoyski Archiwum állományában eredetiben tanulmányozzam Báthory Griseldis és férje fennmaradt iratait. Az előzetes vizsgálatokból úgy tűnik számomra, hogy kulturális értelemben Griseldisnek nem lehetett kifogása Itália ellen, és az olaszokkal kapcsolatban is gyakorolta a korban szokásos udvariassági elvárásokat, még ha felekezeti szempontból sosem lett is a pápaság híve. Veress Endre hagyatékában említ egy köszönőlevelet, amelyet Griseldis egy római hölgynek, Virgilio Crescenzi feleségének írt, hálából a Báthory András révén neki küldött ajándékért. Vagyis amikor katolikus unokatestvére a pápához ment látogatóba, rangjánál fogva nyilván Griseldis is azok között volt, akikre Rómából gondolni kellett, és a diplomáciai jó viszony fenntartása érdekében őt a rómaiak barátságáról biztosítani. A nemzetközi viszonyokban Griseldis sem tehetette meg, hogy akár felekezeti megfontolásától indítva rongoska katolikus király nagybátyja és rokonsága renoméját. Saját lelkiismereti kérdéseit tehát el kellett választania a rangjából következő pozíció támasztotta elvárásoktól, és e két szféra elkülönítése valószínűleg mindkét fél számára megfelelő kompromisszum lehetett. További vizsgálatokat igényel, hogy ennek a vélhető kompromisszumnak maradtak-e részletes írásos bizonyítékai.

Összefoglalás

Ebben a dolgozatban Szamosközy István híres „olaszosság”-vádjából kiindulva, amelyet Báthory Kristóf (leánya) ellen hozott fel, azt tekintetem át, hogy milyen elemek keveredtek a nagybátyja lengyel királlyá választása következtében lengyel királyi hercegnő rangjára emelkedett Báthory Griseldis felé támasztott elvárásokban. Egyrészt ez az olaszosság Giorgio Biandrata udvari orvos személyén keresztül, pusztán „nemzeti alapon” felidézhetette a korábbi olasz származású magyar királynék alakját, akik a Magyar Királyság és Erdély (közel)múltjában szerepet játszottak. Másrészt Biandrata személyének felhozásával Szamosközy szerintem valójában kettős vádat fogalmazott meg: ötvözte az eretnokség kifejezetten vallási és az erkölcstelenség mint pusztán morális kategória negatív vonásait. A korábbi királynék, reformáció még nem lévén, „csupán” a morális elégtelenség példáival szolgáltak, ők voltak többek között a szexuális szabadság, a hazai normától eltérő szokások vagy a hatalomvágy megtestesítői.

Többségük esetében ráadott szerepelvárásokkal találkozunk, míg Aragóniai Beatrix propagandájában a tudatos szerepválasztás elemei is felfedezhetők.

A vallási szabadgondolkodás melegágyává – részben épp Biandrata révén – vált Erdélyben született Báthory Krisztina-Griseldis pedig már az eretnokség vádját is magára vehette, mivel családjában a nemek szerint osztották meg a gyermekek felekezeti hovatartozását, s ő anyai felmenői protestáns hitében nevelkedett. A vallási állhatatosság, amelyet egyébként női erényként is számontartottak, az ő esetében hibává változott, mert nagybátyja politikai érdeke szempontjából nem a megfelelő felekezet iránt tanúsított hűséget. Az iránta megfogalmazott legerősebb szerepelvárás a fiatalasszony felvett nevében fejlődött ki, amely szintén az itáliai humanista kultúrából eredt. A névváltoztatás azonban Griseldis esetében nem járt együtt lelki átalakulással, pusztán félig volt igaz, s ezért talán Szamosközy szavai a leány és családja felé a 16. századi olasz színleléskultúra vádját, illetve annak kritikáját is kifejezik.

Felhasznált irodalom

- Bak M. János* 1997: Queens as Scapegoats in Medieval Hungary. In: A. J. Duggan (ed.): Queens and Queenship in Medieval Europe: Proceedings of a Conference Held at King College London, April 1995. Boydell Press, Woodbridge, Suffolk – Rochester, 223–243.
- Balázs Mihály* 2020: Giorgio Biandrata (1516–1588) – A Physician between Politics and Theology in Early Modern East Central Europe. In: Máté Ágnes – Oborni Teréz (eds.): Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559). Studies. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 277–303.
- 'Jagelló Izabella' szócikk. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor, IV. halételek–Jordán. Budapest, Balassi Kiadó, 2005. 392–393.
- Mayer Fidél – Toldy Ferenc (szerk.) 1866: Ghymeszi Forgách Ferenc nagyváradi püspök magyar históriája 1540–1572. (Monumenta Hungariae Historica: Scriptorum, 16.) Magyar Tudományos Akadémia, Pest.
- Máté Ágnes* 2017: Szent Istvántól Báthory Istvánig: Grizelda története saluzzói, lengyel és magyar mellékalakokkal. Irodalomtörténeti Közlemények (121)1. 3–22.
- Máté Ágnes* 2018: Fabula és história határán. Vándormotívumok- és anekdoták magyar történelmi alakokra vonatkozó itáliai elbeszélő forrásokban. Lazi Kiadó, Szeged.

Máté Ágnes 2020: A Literary Image of Renaissance Queenship: the Marriage of Isabella Jagiellon. In: *Máté, Ágnes – Oborni, Teréz* (eds.): *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559)*. Studies. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 43–59.

Máté Ágnes 2021: *Griseldis Báthory, the Disobedient Bride or the Unsuccessful Taming of a Heretic Shrew*. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* (LXV). 191–215. <https://doi.org/10.12775/OiRwP.2021.08>

Máté, Ágnes – Oborni, Teréz (eds.) 2020: *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559)*. Studies. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.

Máté Ágnes 2025: *Báthory Griseldis (1569–1590), A majdnem lengyel királyné*. Kronosz Kiadó, Pécs.

Palotás György 2014: *Verancsics Mihály nászdala Szapolyai János és Jagelló Izabella esküvőjére (1539)*. *Lymbus. Magyarástudományi Forrásközlemények 2012–2013* (2014). 25–43.

Szamosközy István történeti maradványai: 1566–1603, IV. Vegyes feljegyzések. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala Pest, 1876–1880.

Valentič, Mirko (ed.) 2001: *Ludovici Tuberonis Dalmatae Abbatis Commentarii de temporibus suis*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb.

Máté Ágnes: MTA Könyvtár és Információs Központ, könyvtáros, Bolyai János kutatási ösztöndíjas
mate.agnes.klara@gmail.com